

ทางเลือกในการพัฒนา : วิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎี*

สนิท สมัครการ

I

พัฒนาการ (development) กำลังเป็นคำที่มีคนพูดถึงกันมากที่สุดคำหนึ่งในยุคปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นคนธรรมดาสามัญทั่วไป นักวิชาการ นักการเมือง หรือแม้แต่ทหารตำรวจซึ่งตามปกติไม่มีใครจะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาต่างๆ มากนักก็ตาม นอกจากคำว่า “พัฒนาการ” แล้วคำอีกคำหนึ่งซึ่งเริ่มมีคนพูดถึงกันมากขึ้นเรื่อยๆ ก็คือคำว่า “ความทันสมัย” (modernization) เราคงจะยังจำกันได้ว่าเมื่อไม่นานมานี้มีนักสังคมวิทยาชาวอเมริกันคนหนึ่ง ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งเกี่ยวกับเมืองไทยของเรา และสรุปว่าเมืองไทยนั้นมีความทันสมัยแต่ไม่พัฒนา¹ ทั้งนี้โดยที่ท่านผู้นี้ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ทันสมัย” แตกต่างไปจากคำว่า “พัฒนาการ” โดยเห็นว่า ความทันสมัยคือการเปลี่ยนแปลงทางด้านปริมาณการเพิ่มทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้คน ทรัพย์สินและสิ่งของต่างๆ ให้มากขึ้นเท่านั้นแต่โครงสร้างของสังคมคงเดิม ส่วนพัฒนาการนั้นนอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณดังกล่าวแล้วยังจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพ (qualitative change) อีกด้วย ซึ่งท่านผู้นี้หมายถึงการเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมด้วยอย่างเช่น เปลี่ยนจากระบบเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการมาเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตกอย่างแท้จริง²

* คัดจาก สนิท สมัครการ (บรรณาธิการ), *สังคมศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ* เอกสารวิชาการ ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ชุด : พื้นฐานของสังคมศาสตร์ (เล่มที่ 3), พ.ศ. 2522 หน้า 1-21

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันนี้ นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยที่นิยมใช้คำว่า "พัฒนาการ" และ "ความทันสมัย" ในความหมายที่คล้ายคลึงกัน อย่างน้อยก็ในความหมายที่ว่าทั้งสองอย่างเป็นสิ่งที่คล้ายคลึงกันไปด้วยกัน หรือเกิดขึ้นมีอยู่ร่วมกันไปในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม นักสังคมศาสตร์เหล่านี้มี อาทิ โรนัลด์ เบนดิซซ์ (Reinhard Bendix)³ ไอเซนสตัดท์ (S.N. Eisenstadt)⁴ และ เฟรด ริกส์ (Fred W. Riggs)⁵ เป็นต้น

สำหรับผู้เขียนเองนั้นรู้สึกว่าเป็นการยากที่จะแยกคำสองคำนี้ออกพิจารณาให้มีความหมายแตกต่างกันโดยชัดแจ้ง ผู้เขียนเคยแสดงความคิดเห็นไว้ในที่บางแห่งแล้วว่า ความทันสมัยนั้นย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าปราศจากพัฒนาการในรูปแบบใด ๆ เสียเลย พัฒนาการนั้น ย่อมมีอยู่ โดยทั่วไป และมีอยู่หลายระดับ และย่อมหมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงเพื่อความดีขึ้นหรือเพื่อจุดหมายปลายทางอันใดอันหนึ่งเสมอ และไม่จำเป็นจะต้องเป็นการเปลี่ยนที่มุ่งเน้นเฉพาะแต่ทางด้านคุณภาพเป็นสำคัญเท่านั้น กระบวนการพัฒนาการอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในบางประการ หลาย ๆ ประการ เฉพาะในด้านปริมาณคุณภาพหรือทั้งสองอย่างก็ได้แล้วแต่จุดหมาย วิธีการ และความต้องการของกลุ่มชนที่จะพัฒนาและหรือพลังภายนอกที่จะมาบังคับเปลี่ยนเพื่อจุดหมายปลายทางของการพัฒนาที่ถูกระบุโดยกลุ่มบุคคลอื่นก็ได้ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละช่วง ถ้าจะมองประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในแง่มหภาค (macro) เราก็คงกล่าวได้ว่าความทันสมัยและพัฒนาการเป็นเพียงส่วนย่อยส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม (Cultural evolution) ซึ่งอาจหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อย ๆ และไม่จำเป็นจะต้องดีขึ้นหรือก้าวหน้าเสมอไปก็ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงรักที่จะใช้คำสองคำนี้ในความหมายที่คล้ายคลึงกัน โดยถือว่าความทันสมัยในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งก็อาจกลายมาเป็นความล้าสมัยในกาลต่อไปได้ หากว่าไม่สนใจพัฒนาสังคมของตนให้ก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ และในทางกลับกัน สังคมที่ยังล้าหลังหรือยังไม่ทันสมัยในปัจจุบันก็อาจทำให้ทันสมัยขึ้นมาได้ในอนาคตด้วยการเร่งพัฒนาการในด้านต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ ฉะนั้น ความทันสมัยกับพัฒนาการ

จะต้องควบคู่กันไปเสมอหากขาดอันใดอันหนึ่งในช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งแล้วอีกอันหนึ่ง ก็คงจะต้องขาดตามไปด้วยไม่ช้าก็เร็ว

ด้วยความเข้าใจคำว่าพัฒนาการในความหมายดังกล่าวแล้ว ผู้เขียนจึงใคร่ขอเสนอข้อวิเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการ และหรือความทันสมัยในบางประการที่คิดว่าเหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาประเทศของเราบ้าง ไม่มากก็น้อยดังต่อไปนี้

II

ในบรรดาแนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความทันสมัยหรือพัฒนาการของสังคมมนุษย์ที่มีอยู่ในวงการสังคมศาสตร์ปัจจุบัน อาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม หรือ 2 ตัวแบบใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่ยึดถือหรือเน้นหนักในเรื่องความจำเป็นหรือการวางเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดมีพัฒนาการไปตามแบบอย่างของสังคมที่พัฒนาแล้วในปัจจุบันเป็นหลัก โดยถือว่า สังคมที่พัฒนาแล้วในปัจจุบัน (ยุโรปตะวันตก และอเมริกาเหนือ) เป็น "ตัวแบบ" นำการพัฒนา นักสังคมศาสตร์ที่ยึดมั่นในแนวคิดแบบนี้มักจะกล่าวถึงสังคมตัวแบบว่าเป็นสังคม "อ้างอิง" (referent society) และกล่าวถึงสังคมที่ด้อยพัฒนาว่าเป็นสังคม "ตามอย่าง" (following society) ด้วยเหตุนี้ในหัวข้อของนักสังคมศาสตร์กลุ่มนี้จึงถือว่าสังคมที่พัฒนาแล้วหรือสังคมที่ทันสมัยอยู่ในปัจจุบัน คือ ภาพพจน์ (image) อันเป็นตัวแทนแห่งอนาคตของสังคมที่ยังไม่ทันสมัยหรือยังด้อยพัฒนาอยู่ในปัจจุบัน ฉะนั้น เพื่อที่จะทำให้สังคมเหล่านี้พัฒนาไปสู่ความทันสมัยมีภาวะเช่นเดียวกับสังคมอ้างอิงทั้งหลาย จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างเงื่อนไขต่าง ๆ (prerequisites) และมุ่งทำการพัฒนาเป็นขั้นเป็นตอนไปเรื่อย ๆ ในขณะที่เดียวกันอะไรที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการพัฒนา (obstacles to development) ก็จะต้องทำลายล้างไปเรื่อย ๆ กลุ่มนี้ถือว่าการกระทำเช่นนี้เป็นสิ่งจำเป็นที่มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ หากประเทศด้อยพัฒนาต้องการที่จะพัฒนาสังคมของตนให้ไปสู่ความทันสมัย เราอาจจะเรียกนักสังคมศาสตร์ที่ยึดถือแนวคิดแบบนี้ว่า เป็นกลุ่มที่นิยมทฤษฎีจำเป็น (Necessity Theory)

ส่วนนักสังคมศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งมองเห็นกระบวนการพัฒนาการสังคมมนุษย์ในแง่ของโอกาส จังหวะและความน่าจะเป็นไปได้ ตามสภาพแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมของแต่ละประเทศ แนวคิดหลักของกลุ่มนี้มีอยู่ 2 ประการ คือ 1) ไม่ยึดถือเอาสังคมใดสังคมหนึ่งในปัจจุบันเป็นตัวแบบในการพัฒนาสังคมของตน ไม่ว่าสังคมนั้นๆ จะพัฒนาแล้วและมีความทันสมัยเพียงใดในปัจจุบันก็ตาม อีกนัยหนึ่งก็คือว่า กลุ่มนี้ปฏิเสธการพัฒนาแบบ “ตามกัน” สังคมตะวันตก เพราะไม่ยอมรับว่าสังคมเหล่านั้นจะเป็นตัวแบบในการพัฒนาสังคมของตนได้โดยแท้จริง และ 2) กลุ่มนี้มีความเชื่อมั่นว่าสังคมทุกสังคมไม่ว่าจะมีภาวะล้าหลังหรือไม่ทันสมัยเพียงใดในปัจจุบันก็ตาม ต่างก็มีโอกาสที่จะพัฒนาและทันสมัยได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่การที่จะพัฒนาได้แค่ไหนเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับ การเลือกสรรหาวิธีดำเนินการและการเข้าใจปัญหา หรือสภาพการณ์ต่างๆ อย่างถูกต้อง และเมื่อพัฒนาทันสมัยไปแล้วก็ไม่จำเป็นที่จะต้องไปเหมือนกับสังคมที่ทันสมัย และพัฒนาแล้วในปัจจุบันด้วย พยายามๆ ก็คือว่าความทันสมัยและพัฒนานั้น มิใช่สิ่งตายตัวที่จะกำหนดได้ว่าต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้เสมอไป เพราะมันมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่เรื่อย ๆ ขึ้นอยู่กับความต้องการของมนุษย์ในสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย เราอาจเรียกนักสังคมศาสตร์ที่ยึดมั่นหรือนิยมแนวคิดในการพัฒนาแบบนี้ว่าเป็นกลุ่ม ทฤษฎีเป็นไปได้ (Possibility Theory)

ความแตกต่างในแนวคิดของกลุ่ม “ทฤษฎีจำเป็น” กับกลุ่ม “ทฤษฎีเป็นไปได้” ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ความแตกต่างในเรื่องของข้อสันนิษฐานเบื้องต้น (basic assumption) ของแต่ละฝ่าย โดยฝ่ายแรกเชื่อในกฎแห่งความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ที่ว่า เหตุการณ์ต่างๆ ต้องเกิดขึ้นตามขั้นตอน จึงจะนำสังคมไปสู่ความทันสมัยได้ แต่ฝ่ายหลังกลับเชื่อว่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นไม่จำเป็นต้องเป็นขั้นตอน คืออาจจะเกิดขึ้นมาอย่างผิดคาดก็ได้ การที่เหตุการณ์บางอย่างไม่เกิดขึ้นเลย (ทั้งๆ ที่น่าจะเกิดขึ้นได้) เป็นเพราะการตัดสินใจเลือกปฏิบัติที่ไม่เอื้ออำนวยให้เกิดเหตุการณ์นั้นๆ ขึ้นมา ข้อแตกต่างระหว่างทฤษฎีทั้งสอง อาจนำมาสรุปเปรียบเทียบให้เห็นได้ ดังต่อไปนี้.-

ทฤษฎีจำเป็น

- 1) ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้เกิดขึ้นมาแล้ว คือ สิ่งที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
- 2) ทางดำเนินของเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นไปตามสาเหตุจำเป็นที่เกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ผู้ที่รู้จริงย่อมจะทราบสาเหตุเหล่านั้นได้ และสามารถพยากรณ์ได้อย่างถูกต้องแน่นอนว่าอะไรจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้และไกล ความรู้ถูกต้องแท้จริงในกระบวนการสังคมอาจแสวงหามาได้
- 3) การที่มนุษย์คิดว่ามีโอกาหรือความเป็นไปได้ในเรื่องต่าง ๆ นั้น สืบเนื่องมาจากความโง่เขลาหรือความไม่รู้จริงในสาเหตุจำเป็นของเหตุการณ์นั่นเอง ความเป็นไปได้ต่างๆ จะเกิดมีได้จริงก็แต่เฉพาะในทางด้านความคิด หรือตรรกวิทยาเท่านั้น

ทฤษฎีเป็นไปได้

- 1) ทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้เกิดขึ้นแล้ว คือ หนึ่งในหลายเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง
- 2) ไม่เชื่อว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นจากสาเหตุจำเป็นที่เกี่ยวข้องอย่างตายตัว ทางดำเนินของเหตุการณ์ต่างๆ เป็นผลของการแสวงหาโอกาสและการเลือกสรรกระทำการของมนุษย์ตลอดมา เราอาจพยากรณ์ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ แต่ก็คงจะไม่ถูกต้องแม่นยำอย่างเต็มที่ เพราะขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่างๆ ด้วยความรู้ถูกต้องแท้จริงในกระบวนการสังคมไม่อาจแสวงหามาได้
- 3) ความเป็นไปได้เป็นของจริงที่อาจสาธิตให้เห็นได้ ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ (objective possibility) แตกต่างไปจากความเป็นไปได้ทางนามธรรม (abstract possibility) เพราะว่ามันต้องเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งเสมอ ฉะนั้นจึงสามารถจะตระหนักได้ว่ามีจริง

- 4) ความเป็นไปต่างๆ เคลื่อนไหวไปตามขั้นตอนแบบกระบวนการสายเดี่ยว (unilinear process) และมีหนทางที่ดีที่สุดเพียงทางเดียวเท่านั้นที่ควรตามไปสู่อนาคต ถ้าเราปฏิบัติตามเงื่อนไขที่วางไว้ตามหนทางนั้นแล้ว เราก็สามารถหลีกเลี่ยงความผิดพลาด และเสื่อมโทรมต่างๆ ได้
- 5) สำหรับปัจจุบัน หน้าที่ของสังคมศาสตร์ ในท้ายที่สุดก็คือ จะต้องแสดงว่าอะไรจำเป็นจะต้องเกิดขึ้น และจะต้องเสนอเงื่อนไขหรือข้อกำหนดต่างๆ บนพื้นฐานของเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นมาก่อนแล้วเพื่อการปูพื้นไปสู่เหตุการณ์ใหม่ได้อย่างได้ผล
- 6) การที่นักสังคมศาสตร์เข้าร่วมเป็นตัวกระทำการในกระบวนการทางสังคมด้วยนั้นถือว่าเป็นอันตราย นักสังคมศาสตร์ต้องเป็นคนดู เป็นผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ฝักใฝ่หรือมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องเพื่อที่จะได้เห็น ทิศทางของกระบวนการโดยปราศจากอคติ
- 4) ไม่มีกระบวนการสายเดี่ยว ประวัติศาสตร์ ได้แสดงให้เห็นเสมอมา ว่ามีความเป็นไปได้ต่างๆ มากมาย เหตุการณ์อันไม่คาดฝันอาจเกิดขึ้นได้ทุกโอกาสทำให้สังคมเปลี่ยนแปลง ผิดไปจากมโนภาพของอนาคตที่คาดไว้แต่เดิม
- 5) สำหรับปัจจุบัน งานของสังคมศาสตร์ ได้แก่ การค้นหาขอบฟ้าแห่งความเป็นไปได้ต่างๆ เพื่อส่งเสริมให้มนุษย์มีส่วนร่วมในการสร้างประวัติศาสตร์ให้มากขึ้นด้วยการร่วมเปลี่ยนแปลงสังคมปัจจุบันด้วยความสำนึก
- 6) เราไม่อาจจะเป็นนักสังคมศาสตร์ได้อย่างเต็มภาคภูมิเลย หากว่าไม่ได้เป็นตัวกระทำการในกระบวนการทางสังคม ความคิดที่ว่าเราอาจรู้ได้โดยไม่จำเป็นต้องปฏิบัติ นั้นนับว่าเป็นการขัดแย้งกันอยู่ในตัว ความรู้ย่อมใช้ไม่ได้ถ้าไม่มีการปฏิบัติเสียบ้างเลย และการปฏิบัติที่ขาดทฤษฎีก็เช่นกัน

- 7) ภาวะการณ์ในปัจจุบันทำให้เราจำเป็นต้องจำแนกสังคมมนุษย์ออกเป็นสองประเภท คือ สังคมที่พัฒนาแล้ว กับ สังคมที่กำลังพัฒนา สังคมประเภทแรกในฐานะที่เป็นสังคมอ้างอิง คือ ตัวแทนภาพอนาคตของสังคมที่ยังพัฒนาทั้งหลาย เครื่องชี้้นำเพื่อพัฒนาการหรือความทันสมัยจะต้องถูกสร้างขึ้น มาเพื่อบรรดาผู้ที่รับผิดชอบต่อการปรับปรุงสังคมเหล่านี้จะได้ศึกษาทำความเข้าใจเพื่อแสวงหาเส้นทางที่ดีที่สุดสำหรับความสำเร็จในการพัฒนา หรือนำความทันสมัยมาสู่สังคม
- 7) ภายใต้วาระปัจจุบัน การที่เราแบ่งโลกออกเป็นสองฝ่าย คือ สังคมที่พัฒนาแล้ว กับสังคมที่กำลังพัฒนานั้น นับว่าเป็นความผิดพลาดทางทฤษฎี ตามความเป็นจริงแล้วสังคมศาสตร์ถือว่าโลกทั้งโลก ซึ่งปัจจุบันนี้มีลักษณะของความเป็นระบบเดียวกันเป็นหน่วยการศึกษาเมื่อมองในแง่ของระบบแล้ว เราก็จะพบว่าสังคมทุกสังคมกำลังพัฒนาด้วยกันทั้งนั้น แต่ละสังคมในขณะเดียวกันต่างก็มีความทันสมัยและความล้าหลังอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น จะแตกต่างกันก็แต่เพียงระดับ (degree) เท่านั้น การสร้างเครื่องชี้ นำ (indicators) ไปสู่ความทันสมัยอาจทำได้เฉพาะกิจ (ad hoc) และสิ่งเหล่านี้จะมีความหมายจริงจังก็คือเมื่อได้นำมาพิจารณา ประกอบกับความเป็นไปได้ในการพัฒนาของแต่ละสังคมด้วยเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าความแตกต่างทางแนวคิดและข้อสันนิษฐานต่างๆ ของทฤษฎีจำเริญกับทฤษฎีเป็นไปได้ นั้นมีอยู่ชัดเจนหลายประการ ดูเหมือนว่ากลุ่มที่ยึดมั่นในทฤษฎีจำเป็นนั้นค่อนข้างจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลแบบแผนทางความคิดและวิธีการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของความเชื่อมั่นที่ว่าสามารถจะศึกษาทำความเข้าใจกระบวนการทางสังคมได้อย่างลึกซึ้งถูกต้องแน่นอน ทั้งสามารถจะ

พยากรณ์ได้อย่างถูกต้องอีกด้วย นอกจากนี้ยังกำหนดบทบาทของนักสังคมศาสตร์ไว้ เช่นเดียวกับบทบาทของนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติอีกด้วย คือเป็นแต่เพียงผู้สังเกตการณ์ที่เป็นกลางเท่านั้น ไม่ควรร่วมกระทำทางสังคมใด ๆ ด้วย จุดหมายปลายทางของวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้น เราก็ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่าศึกษาเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ พยากรณ์และควบคุมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติให้ได้ ซึ่งก็สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้มากแล้ว ที่เป็นไปได้เช่นนี้เหตุผลประการหนึ่งน่าจะสืบเนื่องมาจากความจริงที่ว่าปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นมีลักษณะที่ค่อนข้างจะคงเส้นคงวาไม่ใคร่จะแปรผันบ่อยนัก นอกจากนี้ลักษณะทางด้านคุณภาพของวัตถุธรรมชาติต่าง ๆ ก็มักจะมีคุณสมบัติที่เหมือนกันโดยตลอด (homogeneity) อย่างเช่น คุณสมบัติของแร่ธาตุต่าง ๆ พบที่ไหนในโลกก็จะมีองค์ประกอบภายในแบบเดียวกันถ้าเป็นของชนิดเดียวกัน ด้วยเหตุนี้การจัดระบบจำแนกประเภทต่าง ๆ (Classificatory system) ของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจึงกระทำได้ค่อนข้างถูกต้องและมีความเป็นระบบอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (causal relations) ในปรากฏการณ์ธรรมชาติจึงสามารถสนองเงื่อนไขความจำเป็น (necessity condition) และเงื่อนไขความเพียงพอ (sufficient condition) ได้เสมอมา การสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จึงก้าวหน้า ทฤษฎีต่าง ๆ ของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติจึงมีอำนาจอธิบายสูง สามารถพยากรณ์ได้แน่นอน จึงทำให้การควบคุมปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ในหลายกรณีเป็นไปได้โดยมีประสิทธิภาพแน่นอนที่ว่าตัวอย่างความสำเร็จของวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้นได้แผ่อิทธิพลเข้ามาครอบงำจิตใจและแนวคิดของนักสังคมศาสตร์อยู่ไม่น้อย และที่ปรากฏให้เห็นอยู่อย่างเด่นชัดก็คือกลุ่มที่นิยมทฤษฎีจำเป็นดังกล่าวแล้ว

ครั้นหันมาพิจารณาถึงกลุ่มนักสังคมศาสตร์ที่นิยมทฤษฎีเป็นไปได้บ้าง เราก็จะพบว่าพวกนี้ดูเหมือนจะยอมรับความจริงประการหนึ่งว่า ปรากฏการณ์ทางสังคม—วัฒนธรรมนั้นมีความแตกต่างไปจากปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นอันมาก เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากฝีมือและสมองของมนุษย์มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นและมีอยู่เองตามธรรมชาติ มนุษย์

สร้างสังคมและวัฒนธรรมของตนขึ้นมาตามความบังการหรือความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและตามทัศนภาพ (perception) และมโนภาพ (imagination) ที่ตนมีอยู่ต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งอาจแตกต่างกันออกไปได้มาก นอกจากนั้นมนุษย์ยังสามารถทำการเล็กน้อย เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง สิ่งที่ตนได้สร้างขึ้นมาแล้วได้อย่างมากมายอีกด้วย จนเราอาจกล่าวได้ว่าในบรรดาสสิ่งที่มีชีวิตต่าง ๆ ในโลกนี้ มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่มีความสามารถในการสร้างและการทำลายสูงสุด ทั้งที่เราก็อมทรอบกันที่อยู่แล้วว่าคุณเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้นมีให้อำนวยประโยชน์สุขให้แก่มนุษย์ในสังคมต่าง ๆ อย่างเดียว หากแต่ยังได้สร้างอำนาจการทำลายล้างมหาศาลตามมัตถ์ ทั้งปรากฏในสงครามโลกครั้งที่สองและสงครามเฉพาะถิ่นในระยะต่อ ๆ มาด้วย เป็นต้น

ความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม – วัฒนธรรมบางประการดังกล่าวแล้ว อาจมีอิทธิพลต่อความนึกคิดของนักสังคมศาสตร์กลุ่มทฤษฎีเป็นไปได้อีกมาก เพราะกลุ่มนี้มองปรากฏการณ์ทางสังคม-วัฒนธรรมว่า อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงแบบไม่คาดฝันเกิดขึ้นได้เสมอ และด้วยเหตุนี้ การที่จะศึกษาเพื่อแสวงหาคำอธิบายและพยากรณ์ได้อย่างถูกต้องทุกแง่ทุกมุมนั้น จึงไม่น่าจะเป็นไปได้สำหรับสังคมศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าสังคมศาสตร์จะไม่มีลักษณะของวิทยาศาสตร์เสียเลย เราสามารถศึกษาทำความเข้าใจในระบบของสังคมได้ดีพอสมควร และสามารถพยากรณ์ทิศทางหรือแนวโน้มของเหตุการณ์ที่น่าจะเกิดขึ้นในอนาคตได้บ้าง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ย่อมขึ้นอยู่กับทัศนภาพและมโนภาพของคนในสังคมเองว่าสามารถทำความเข้าใจและตีความหมายของสถานการณ์ที่ตนกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลในกลุ่มของผู้นำของสังคมซึ่งมีหน้าที่นำการพัฒนาและความทันสมัยมาสู่สังคมของตน นักสังคมศาสตร์กลุ่มนี้จึงเชื่อมั่นว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วและที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปก็ตาม เป็นแต่เพียงหนึ่งของเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นได้เท่านั้น ความเชื่อมั่นเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวคิด “ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงก์” (objective possibility) ซึ่งแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)⁷ นักสังคมศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ชาวเยอรมันได้เสนอไว้เป็นคนแรก

ตามแนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์ “ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์” เป็นของจริงที่อาจสถิติให้เห็นได้ตามกฎแห่งความเป็นจริงโดยทั่วไป แม้กระนั้นก็ตามความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์นั้นก็เช่นแต่เพียงข้อคาดการณ์ (conjectures) บางประการเท่านั้น แต่เป็นข้อคาดการณ์ที่สามารถควบคุมได้ มิใช่เป็นการคาดคะเนอันสืบเนื่องมาจากความไม่รู้หรือความโง่เขลาของเราแต่อย่างใด จากแนวคิดเรื่องความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์นี้เราสามารถที่จะพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมโนภาพของมนุษย์กับความเป็นจริงต่างๆ ได้ว่ามีอยู่ต่อกันอย่างเพียงพอหรือไม่ การใช้แนวคิดนี้ประกอบกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ก็จะทำให้เราหลุดพ้นออกไปจากหลักการแบบอภิปรัชญา (metaphysical principle) ที่ว่าด้วยความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ได้ โดยไม่มีมูลหลังติดข้องอยู่กับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตเท่านั้น นอกจากนั้น แนวคิดนี้ยังมุ่งส่งเสริมให้มนุษย์รู้จักสร้าง “แบบอุดมคติ” (ideal-types) เพื่อเป็นแนวทางสำหรับเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อีกด้วย แนวทางตามแบบอุดมคติอาจเกิดขึ้นมาได้จากการร่วมมือกันกระทำไปสู่แบบนั้น แต่ก็มีได้หมายความว่ามันจำเป็นจะต้องเกิดขึ้นมาเสมอไป ทั้งหมดยังขึ้นอยู่กับการตัดสินใจเลือกกระทำของมนุษย์เป็นสำคัญ^๕

เวเบอร์ได้ยกตัวอย่างแบบอุดมคติที่เขาสร้างขึ้นเพื่อใช้เกี่ยวกับการบริหารงานของรัฐ (Bureaucracy) ว่าข้อเสนอของเขาในเรื่องระบบราชการแบบอุดมคตินี้ไม่จำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นจริงเสมอไป แต่นั่นคือสิ่งที่เราสามารถเรียกได้ว่าเป็น “ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์” อย่างแน่นอน แนวคิดนี้เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับแนวคิดเรื่องเสรีภาพ (freedom) ของมนุษย์อย่างน้อยที่สุดก็จะต้องสันนิษฐานว่ามนุษย์สามารถตัดสินใจเลือกกระทำการต่างๆ ตามสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ได้พอสมควร การสามารถแสวงหาทางเลือกได้นี้จึงทำให้ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์เกิดความเป็นจริงขึ้นมาได้ หากมองในแง่ของกระบวนการพัฒนาการเราก็จะมองเห็นความจริงว่ามนุษย์อาจคิดและกระทำแตกต่างไปจากสิ่งที่ได้กระทำไปหรือที่เกิดขึ้นมาแล้วได้

ในการวิเคราะห์ความเสื่อมสลายของอาณาจักรโรมัน เวเบอร์ ได้ใช้แนวคิดความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ของเขา เป็นหลักการวิเคราะห์และก็ได้พบสาเหตุแห่งการสลายตัวแตกต่างไปจากที่นักวิชาการอื่น ๆ เคยให้เหตุผลมาแล้ว เวเบอร์กล่าวว่าสาเหตุแห่งการเสื่อมของอาณาจักรโรมันมิได้ขึ้นอยู่กับการปกครองแบบเผด็จการ ความฟุ่มเฟือยหรือความเสื่อมทรามทางศีลธรรมจรรยาตามที่เคยเข้าใจกันเขาได้ชี้ถึงสาเหตุอันแท้จริงว่าขึ้นอยู่กับระบบการผลิตภายในของอาณาจักรโรมันเองที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อระบบเศรษฐกิจของยุโรปเริ่มเปลี่ยนไปสู่ระบบการค้าแบบเสรี แต่ภาวะการผลิตภายในอาณาจักรโรมันยังคงใช้แรงงานทาสเป็นส่วนใหญ่ ผลผลิตที่ได้ก็ไม่ได้นำไปค้าขายเพื่อนำรายได้เข้ารัฐ หากแต่นำไปให้นายของทาสทั้งหลาย เพื่อใช้บริโภคเองเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการผลิตเพื่อค้าขายนั้นมีแต่เพียงส่วนน้อยซึ่งกระทำโดยเสรีชนในเมืองเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ทางแห่งความเสื่อมโทรมจึงเกิดขึ้นและนำไปสู่การสลายตัวของอาณาจักรโรมันเองในที่สุด เวเบอร์ เสนอว่าหากบรรดาชนชั้นปกครองของอาณาจักรโรมันสมัยนั้นมีความรู้ความเข้าใจถึงสภาพทางเศรษฐกิจของสังคมตนและสังคมภายนอกโดยเฉพาะประเทศในยุโรปอย่างถูกต้อง และเลือกปฏิบัติการอันเป็นการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจภายในสังคมโรมันเสียใหม่โดยการปลดปล่อยทาสและเพิ่มผู้ผลิตและการค้าเสรีให้มากขึ้นแล้ว ประวัติศาสตร์ของชาวโรมันอาจเปลี่ยนทิศทางและสามารถหลีกเลี่ยงจากการสลายตัวไปได้¹⁰ นี่คือบทบาทสำคัญของแนวคิดความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ซึ่งมีส่วนสร้างประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติด้วย มิใช่ว่าอะไรที่เกิดขึ้นมาแล้วเท่านั้นที่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว

นอกจากแมกซ์ เวเบอร์ แล้ว ก็ยังมีนักสังคมศาสตร์ที่มีชื่อเสียงอีกหลายท่าน มีความคิดสนับสนุนแนวคิดความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ นักสังคมศาสตร์เหล่านี้ก็มีอย่างเช่น คาร์ล แมนไฮม์ (Karl Mannheim) ผู้ได้เสนอ "วิธีการสังเกตการณ์แบบใหม่" (new method of observation) ขึ้นมา¹¹ ด้วยวิธีการตามที่เขาสอนนั้นสามารถที่จะทำให้เรา

หลุดพ้นจากความติดขัดอยู่กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นมาแล้วได้ นั่นก็คือว่าเราจะต้องถือว่า “สิ่งที่ได้เกิดขึ้นมาแล้วเป็นแต่เพียงหนึ่งในหลาย ๆ เหตุการณ์ ที่อาจเกิดขึ้นมาได้”¹³ แมนไฮม์ ถึงได้กล่าวว่า “ใครก็ตามที่เชื่อว่าเราสามารถล่วงรู้ได้อย่างถูกต้องว่าโครงสร้างของสังคมในอนาคตจะเป็นอย่างไรแล้ว ได้ทำให้อำนาจในการสังเกตปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของเขาอ่อนแอลงตั้งแต่เริ่มต้นทีเดียว เขาไม่อาจมองเห็นความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นมาแทนที่ได้ และถือเอาว่าโครงสร้างที่กำลังจะก่อรูปขึ้นมา นั้น เป็นโครงสร้างสุดท้ายไป”¹³ แมนไฮม์ เสนอให้ผู้สังเกตการณ์ได้เข้าร่วมกระทำการในกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้วย เราจะต้องมีความสนใจต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ และมุ่งหวังที่จะเห็นความเป็นไปได้ตามมโนภาพของเราเกิดเป็นจริงขึ้นมาด้วย การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางค่านิยม (strategic decisions)

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งซึ่งมีแนวคิดสนับสนุนทฤษฎีเป็นไปได้อย่างมากก็คือ เอลมันเซอร์วิส (Elman R. Service) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ผู้ซึ่งสนใจศึกษาทางด้านวิวัฒนาการวัฒนธรรมของมนุษย์มากเป็นพิเศษได้เสนอ “กฎว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการ”¹⁴ (Law of Evolutionary Potential) สาระสำคัญโดยย่อของกฎนี้ก็คือว่าสังคมที่ยังไม่พัฒนาเต็มที่หรือที่ยังค่อยพัฒนาอยู่ในปัจจุบันนี้มีโอกาสหรือศักยภาพในการที่จะพัฒนาต่อไปในระดับที่สูงกว่าสังคมที่พัฒนาแล้ว ในการเสนอเช่นนี้ เซอร์วิส ได้ยกตัวอย่างเหตุการณ์ ในประวัติศาสตร์มาสนับสนุนมากมายรวมทั้งตัวอย่างจากกระบวนการวิวัฒนาการทางชีวภาพด้วย ทั้งนี้ เพราะเขาเชื่อว่าวิวัฒนาการทางสังคมและวิวัฒนาการทางชีวภาพตกอยู่ภายใต้กฎวิวัฒนาการ อันเดียวกันจึงสามารถสร้างกฎเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทั้งสองอย่างได้

เอลมัน เซอร์วิส เริ่มต้นด้วยการแบ่งกระบวนการวิวัฒนาการออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ 1) วิวัฒนาการโดยทั่วไป (General evolution) และ 2) วิวัฒนาการเฉพาะ (Specific evolution) วิวัฒนาการโดยทั่วไปนั้นเกี่ยวข้องกับความจริงทั่วหน้าของโลกชีวภาพหรือมนุษยชาติ โดยส่วนรวมโดยมองจากวิวัฒนาการทางวัฒนธรรม วิวัฒนาการแบบนี้เราสามารถวัดความเจริญตามขั้นตอนต่างๆได้ อาทิ วิวัฒนาการทาง

โครงสร้างของสิ่งมีชีวิตจากระบบโครงสร้างง่าย ๆ แบบสัตว์เซลล์เดียว สลับซับซ้อนเรื่อย ๆ ขึ้นมาถึงสัตว์ประเภทเลื่อยกลานเลื่อยเข็นมาจนถึงสัตว์เลือดอุ่นเลี้ยงลูกด้วยนม จนกระทั่งถึงมนุษย์ซึ่งมีโครงสร้างทางร่างกายสลับซับซ้อนมากที่สุด เป็นต้น ในแง่ของวัฒนธรรม เราก็อาจวัดได้จากวัฒนธรรมดั้งเดิม (primitive culture) ยุคก่อนอารยธรรม เข้ามาสู่อุคอารยธรรม (civilization) และเปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคอุตสาหกรรม และในท้ายที่สุดภาวะของสังคมที่ทันสมัยและพัฒนาแล้วในปัจจุบัน เป็นต้น ฉะนั้นวิวัฒนาการโดยทั่วไปจึงไม่เกี่ยวกับความเจริญก้าวหน้าของสิ่งมีชีวิตแต่ละแบบ (species) และไม่เกี่ยวกับสังคมแต่ละสังคม (a society) ซึ่งเป็นเรื่องของวิวัฒนาการโดยเฉพาะ

ด้วยเหตุนี้วิวัฒนาการเฉพาะจึงเกี่ยวข้องกับระบบใดระบบหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ว่าจะระบบนั้นจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือสังคมแต่ละสังคมก็ตาม เป็นเรื่องของระบบแต่ละหน่วยจะปรับปรุงตนเองเพื่อโอกาสในการอยู่รอด ก้าวหน้าไปด้วยประสิทธิภาพของการนำเอาพลังงานมาใช้ประโยชน์โดยการเพิ่มความถนัดเฉพาะ (Specialization) ในการทำหน้าที่ของหน่วยย่อยต่าง ๆ ให้ดีขึ้น กฎว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการวิวัฒนาการเฉพาะมุ่งอธิบายถึงความเสื่อมความเจริญของแบบชีวิตแต่ละแบบ และ/หรือวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมเป็นสำคัญ แต่ก็อาจแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับกระบวนการวิวัฒนาการโดยทั่วไปได้บ้าง

เนื้อหาของกฎนี้มีอยู่อย่างง่าย ๆ ดังนี้ รูปแบบ (form) ที่มีความถนัดเฉพาะและมีการปรับตัวมากเท่าไรในขั้นตอนวิวัฒนาการแต่ละขั้น ก็ย่อมจะมีศักยภาพที่จะผ่านเข้าไปสู่ขั้นตอนต่อไปลดน้อยลงเท่านั้น หรือถ้าจะโยงเข้าไปสู่กระบวนการวิวัฒนาการโดยทั่วไปก็อาจกล่าวได้ว่าความก้าวหน้าของวิวัฒนาการเฉพาะมีความสัมพันธ์ผกผัน (reversely related to) กับศักยภาพของวิวัฒนาการโดยทั่วไป

ความจริงเกี่ยวกับวิวัฒนาการเฉพาะประการหนึ่งก็คือว่า มืองค์ประกอบประการหนึ่งที่เป็นตัวจำกัดการขยายตัวของมัน เราอาจเรียกองค์ประกอบนี้ว่า "หลักการว่าด้วยความอึดตัว" (Principle of Stabilization) ความอึดตัวจะเกิดขึ้นในคอนท่ายของ

การปรับตัว (adaptation) เนื่องจากกระบวนการวิวัฒนาการเฉพาะคือ การปรับตัวของระบบให้เข้ากับภาวะแวดล้อมได้เพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นเรื่อยไปในท้ายที่สุดก็จะปรับตัวเข้าได้เป็นอย่างดีที่สุด หมายความว่า จะไม่มีความก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป การปรับตัวจึงเป็นการจำกัดการขยายตัวไปด้วยในขณะเดียวกัน เมื่อได้ดำเนินไปถึงช่วงเวลาหนึ่งด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าวได้ว่า หากสิ่งมีชีวิตและวัฒนธรรมแบบต่างๆ สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ดีเยี่ยมที่แล้ว กระบวนการวิวัฒนาการไม่ว่าจะเป็นแบบทั่วไปหรือแบบเฉพาะก็ตามจะต้องหยุดหนึ่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นในโลกนี้อีกแล้ว

แต่เราก็พบความจริงทั้งจากอดีตและปัจจุบันว่าความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดมีขึ้นอยู่เสมอมาและก็คงจะมีขึ้นอีกเรื่อยไปในอนาคต นี่ก็หมายความว่า การปรับตัวโดยส่วนรวมไม่ว่าจะเป็นด้านชีวภาพหรือวัฒนธรรมก็ตามจะไม่มีวันกระทำได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่เลย กระบวนการวิวัฒนาการจึงยังคงดำเนินอยู่ต่อไปสืบเนื่องมาจากแบบที่มีความถนัดเฉพาะน้อยกว่าได้เกิดขึ้นมาอยู่เรื่อยๆ ระบบที่ยังมีโครงสร้างแบบกลาง ๆ คือไม่ถนัดเฉพาะไปในทางใดทางหนึ่งอย่างเต็มที่แล้ว ย่อมจะมีศักยภาพสูงในการที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบหรือตัวเองให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมใหม่ได้ดีกว่า ด้วยเหตุนี้เราจึงอาจเสนอความจริงของกระบวนการวิวัฒนาการในข้อความที่ดูเหมือนจะขัดแย้งกันได้ว่า : วิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตแต่ละแบบเป็นไปได้เพราะมีการปรับตัว แต่วิวัฒนาการของระบบชีวิตทั้งหมดกลับเป็นไปได้แม้ว่าจะมีการปรับตัวก็ตาม¹⁶

องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ความสำเร็จ (dominance) ของแบบชีวิตระดับสูงที่มีต่อแบบชีวิตระดับที่ต่ำกว่าได้นำไปสู่การเสริมสร้างศักยภาพในการพัฒนาให้แก่แบบชีวิตที่ยังมีความถนัดเฉพาะน้อยกว่าเหล่านั้นให้สูงขึ้น การต่อสู้และการสงครามที่มีอยู่ทั้งในระดับของชีวภาพและวัฒนธรรมก็ตาม ส่วนมากแล้วก็เป็นการแข่งขันกันระหว่างองค์ประกอบครอบงำกับองค์ประกอบศักยภาพ (potentiality factor) เกือบทั้งสิ้น การต่อสู้ทำนองนี้ ได้มีส่วนช่วยเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่รูปแบบหรือระบบ

ที่ยังไม่เข้มแข็งเต็มที่ ได้มีโอกาสในการปรับปรุงโครงสร้างของตนเองเพื่อการปรับตัวที่เหมาะสมยิ่งขึ้นกว่าเดิม เว้นแต่บางระบบที่อ่อนแอเกินไปก็ย่อมจะถูกครอบงำหรือทำลายสูญสิ้นไปซึ่งก็นับว่าเป็นปรากฏการณ์ปกติธรรมดาที่มีอยู่ในโลกชีวภาพและสังคมมนุษย์โดยทั่วไป

แนวคิดที่ว่าระบบที่ยังไม่พัฒนาเต็มที่ที่มีศักยภาพสูงกว่าระบบที่พัฒนาเต็มที่แล้วในช่วงวิวัฒนาการขั้นต่อไปนั้นได้ปรากฏเป็นความจริงอยู่เสมอมาในกระบวนการวิวัฒนาการทั้งของสิ่งมีชีวิตและวัฒนธรรม เส้นทางของวิวัฒนาการจึงมักจะมีรูปแบบ “ซิกแซก” (zigzag) หรือสลับไปสลับมามากกว่าที่จะมีรูปร่างเส้นตรงสายเดียว (unilinear) แบบที่นักวิชาการรุ่นแรก ๆ เข้าใจกัน

เพื่อเป็นการแสดงข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ สนับสนุนแนวคิดของเขา เซอร์วิส ได้ยกตัวอย่างการเคลื่อนย้ายแหล่งของอารยธรรมของโลกจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งว่าเกิดขึ้นและเป็นไปได้ตามกฎนี้เสมอมา อาทิ ปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เรามักจะเรียกรวม ๆ ว่า “ความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมสลาย” (the rise and fall) ของสังคมบางสังคมหรืออารยธรรมบางแห่งในช่วงเวลาต่าง ๆ ทั้งเราจะเห็นได้ว่า อารยธรรมเริ่มแรกได้เกิดขึ้นในแถบดินแดนเมโสโปเตเมีย (Mesopotemia) แล้วก็ค่อย ๆ แผ่กระจายออกไปในทิศทางต่าง ๆ แล้วไปเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นพิเศษเฉพาะแห่ง อย่างเช่นที่บาบิโลน (Babylon) และอียิปต์ (Egypt) ในช่วงระยะเวลาต่อมากลับปรากฏว่าพัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมเหล่านี้เป็นไปเชิงซ้าลงตามองค์ประกอบความอึดตัว วัฒนธรรมของกรีกซึ่งแต่เดิมอยู่ในระดับต่ำพัฒนาสูงกว่ากลับตีตัวเจริญสูงกว่าวัฒนธรรมที่เคยพัฒนามาก่อน ในช่วงเวลาที่อารยธรรมของกรีกเจริญสุดขีดนั้น ภาวะของการอึดตัวก็เกิดขึ้นมาอีก จึงเป็นเหตุให้เกิดมีศูนย์กลางของอารยธรรมแห่งใหม่ขึ้นที่โรม ซึ่งในไม่นานก็สลายตัวลงอีกเช่นกัน จนกระทั่งในปัจจุบันเราจะพบว่ายุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือกำลังเป็นอาณาบริเวณที่ระดับพัฒนาการต่าง ๆ ก้าวหน้ามากที่สุด ถ้ากฎของ เซอร์วิส

เป็นจริง สังคมเหล่านี้ก็คงจะไม่สามารถรักษาความทันสมัยและพัฒนาสู่หน้าสังคมอื่นอยู่
ได้ตลอดไปอย่างแน่นอน

ตัวอย่างที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งที่สนับสนุนกฎของ เซอร์วิส ก็คือ กรณีของ
ญี่ปุ่นกับจีนเราก็ทราบแล้วว่าในอดีตนั้นญี่ปุ่นมีวัฒนธรรมดีกว่าจีนเป็นอันมาก ได้ส่ง
ผู้คนไปศึกษาและรับวัฒนธรรมต่าง ๆ มาจากจีนหลายอย่างรวมทั้งพุทธศาสนาและภาษา
เขียนด้วย แต่ปัจจุบันญี่ปุ่นก็ได้พัฒนาประเทศไปได้ก้าวหน้ากว่าจีนมากมาย ด้วยการใช้
อาศัยกลวิธีในการขอยืมทางวัฒนธรรม (cultural borrowing) จากวัฒนธรรมที่เจริญ
ก้าวหน้ากว่าทั้งหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีอำนาจรอบงำวัฒนธรรม
อื่น ๆ อยู่ทั่วโลกในปัจจุบัน เมื่อยืมมาแล้วก็เอามาผสมผสานกับลักษณะที่โดดเด่นของ
วัฒนธรรมเก่าแก่ของตน จนทำให้ญี่ปุ่นพัฒนาไปก้าวไกลกว่าจีนมากในปัจจุบัน เมื่อเป็น
เช่นนี้ถ้าพิจารณาตามกฎของเซอร์วิส เราก็อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมญี่ปุ่นปัจจุบัน
มีอำนาจรอบงำวัฒนธรรมอื่นเพิ่มมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีความอึดตัวเพิ่มมากขึ้น
เช่นกัน ศักยภาพในการที่จะพัฒนาต่อไปย่อมลดน้อยลง เมื่อเปรียบเทียบกับวัฒนธรรม
จีนปัจจุบันซึ่งการพัฒนาต่าง ๆ เพิ่งเริ่มต้นมาไม่นานยังไม่มีความถนัดเฉพาะอย่างเต็มที่
ศักยภาพในการพัฒนาของจีนในช่วงต่อไปจะต้องมีอยู่สูงกว่าของญี่ปุ่น ถ้าทุกสิ่งทุกอย่าง
เป็นไปตามกฎนี้ เราก็สามารถทำนายได้ว่า ในอนาคตจีนจะพัฒนาสู่หน้าญี่ปุ่นค่อนข้าง
แน่นอน

เมื่อนำเอาแนวคิดความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ของ แมกซ์ เวเบอร์ มา
พิจารณารวมกันเข้ากับศักยภาพของวิวัฒนาการของเอลมัน เซอร์วิส เราก็สามารถมอง
เห็นภาพกระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมหรือกระบวนการพัฒนาการและความทันสมัยได้
ชัดเจนยิ่งขึ้น จนทำให้ผู้เขียนเองมีความมั่นใจว่าสาระสำคัญของทฤษฎีเป็นไปได้ น่าจะ
เป็นจริงมากกว่า ทฤษฎีจำเป็น เป็นแน่แท้ กลุ่มนักสังคมศาสตร์ที่ยังนิยมยึดมั่นอยู่ใน
ทฤษฎีจำเป็นนั้นส่วนมากก็มักจะเป็นชาวตะวันตกรุ่นเก่า ซึ่งยังติดใจในความสำเร็จของ
วิทยาศาสตร์ธรรมชาติหรือไม่ก็ยังหลงใหลอยู่กับแนวคิดแบบอภิปรัชญา ซึ่งเป็นผลงาน

ของนักสังคมศาสตร์รุ่นแรก ๆ ในสมัยที่สังคมศาสตร์ยังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของปรัชญาแบบคาดคะเน (speculative philosophy) อยู่เป็นอันมาก ปัจจุบันนี้นักสังคมศาสตร์รุ่นใหม่เป็นจำนวนไม่น้อยที่เริ่มสงสัยในความถูกต้องของทฤษฎีจำเริญและเริ่มคิดคล้อยตามแนวของทฤษฎีเป็นไปได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์จะเกิดความจริงขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อเราได้ร่วมลงมือกระทำการช่วยกันสร้างวัฒนธรรมใหม่ของเราขึ้นมาด้วยความตั้งใจ รู้เท่าทันภาวะการณ์ปัจจุบัน และเมื่อกระทำไต่ต่งนี้แล้วก็ย่อมไม่เป็นที่น่าสงสัยแต่ประการใดเลยว่ากฎว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการจะไม่เป็นจริง เพราะศักยภาพก็คือ ความเป็นไปได้ที่อาจเกิดขึ้นได้โดยแท้จริงนั่นเอง แต่ไม่ได้หมายความว่ามันจำเป็นจะต้องเกิดขึ้นเสมอไป

III

ประเด็นสำคัญที่เราจะพิจารณากันต่อไปในตอนนี้ก็คือนั้น เราจะสร้างวัฒนธรรมใหม่ (new culture) ของเราขึ้นมาอย่างไร จึงจะได้ผลดีที่สุด คือมีความสูญเสียแต่น้อยและสามารถให้ประโยชน์ขั้นพื้นฐานแก่คนส่วนใหญ่ของสังคมได้อย่างทั่วถึง การพัฒนาเศรษฐกิจก็ดี การพัฒนาประชากรก็ดี ย่อมถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหรือการสร้างวัฒนธรรมใหม่ทั้งสิ้น การสร้างวัฒนธรรมใหม่ไม่ได้หมายความว่าเราจะเลิกล้มของเก่าเสียทั้งหมดแล้วไปยึดถือเอาแบบแผนการดำเนินชีวิตของสังคมใดสังคมหนึ่งมาใช้อย่างเต็มที่ เพราะการกระทำเช่นนั้นย่อมไม่มีทางเป็นไปได้เนื่องจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้นเป็นการต่อเนื่องแม้ว่าบางครั้งอย่างเช่น การปฏิวัติที่รุนแรง วัฒนธรรมเก่าแก่อาจสูญหายไปมาก แต่ก็ไม่มีวันหมดสิ้นไปได้โดยแท้จริงเลย คูกรณีของฝรั่งเศส รัสเซีย และจีน เป็นตัวอย่าง เพียงแต่วัฒนธรรมใหม่บางประการหรือหลายประการเท่านั้นที่ถูกนำเอามาประสมประสานกับวัฒนธรรมเก่าแก่ที่ยังใช้ได้คืออยู่กลายเป็นวัฒนธรรมปัจจุบันขึ้นมา

บางท่านอาจจะสงสัยว่าเราได้วัฒนธรรมใหม่มาจากไหน ก็ขอตอบว่า “วัฒนธรรมใหม่” ย่อมมีที่มาได้ตามแนวทางใหญ่ ๆ 2 ทาง คือ โดยการประดิษฐ์คิดค้น

หรือจากหวัคึกและมโนภาพของมนุษย์นั่นเอง นักคิดนักฝันสร้างสังคมอุดมคติ (Utopia) ขึ้นมาย่อมมีอยู่เสมอ แต่บางคนก็ประดิษฐ์คิดค้นเฉพาะเทคนิควิทยาบางประการ อาทิ รถยนต์ เรือบิน โทรศัพท์ โทรทัศน์ ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้เมื่อเป็นที่ยอมรับใช้แพร่หลายในสังคมแล้วก็ย่อมจะกลายมาเป็นวัฒนธรรมใหม่บางประการขึ้นมา วัฒนธรรมเก่าซึ่งถูกแทนที่ก็จะค่อยๆ สูญหายไปอย่างเช่น รถเทียมม้าซึ่งเคยเป็นพาหนะขนส่งสำคัญของมนุษย์สมัยหนึ่ง ปัจจุบันมีเหลืออยู่น้อยเต็มทีจนแทบจะเรียกว่าไม่มีประโยชน์อันใดต่อสังคมโดยแท้จริงแล้วเพราะถูกแทนที่โดยรถยนต์และรถไฟซึ่งมีประสิทธิภาพมากกว่า นอกจากการประดิษฐ์คิดค้นแล้ว วัฒนธรรมใหม่อาจเกิดขึ้นมาได้โดยการหยิบยืม (borrowing) หรือการลอกเลียนแบบมาจากวัฒนธรรมอื่นที่เราเห็นว่าดีกว่าของเราที่มีอยู่ วัฒนธรรมใหม่ในแง่หนึ่งมิใช่ของใหม่โดยแท้ หากแต่ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในปัจจุบัน ก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมปัจจุบันในสังคมอื่นนั่นเอง อย่างเช่น การปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นแบบการปกครองปัจจุบันของสังคมตะวันตก เราเห็นว่าแบบการปกครองนี้ดีเราก็เลยลอกแบบเขามาแต่ก็ยังใช้ไม่ได้ผลดีในบ้านเราเพราะคนยังเห็นไม่ตรงกัน ฉะนั้นการสร้างวัฒนธรรมใหม่นั้นบางอย่างก็ทำได้รวดเร็ว แต่บางอย่างก็ยากและต้องใช้เวลา

ปัจจุบัน การสร้างวัฒนธรรมใหม่ด้วยการขอยืมหรือลอกเลียนแบบวัฒนธรรมอื่นกำลังเป็นวิธีการที่แพร่หลายมากกว่าแบบแรก เพราะการประดิษฐ์คิดค้นนั้นมิใช่ทำกันได้ง่ายๆ แต่การไปดูไปเห็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของคนในอีกสังคมหนึ่งในปัจจุบันนี้เป็นไปได้ง่ายมากเพราะการคมนาคมสะดวก วัฒนธรรมที่ถูกหยิบยืมหรือถูกลอกเลียนแบบจากสังคมต่างๆ โดยเฉพาะสังคมที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย คือวัฒนธรรมตะวันตก จึงมีอยู่มากด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมตะวันตกจึงมีอำนาจครอบงำเหนือวัฒนธรรมอื่นๆ มาก แบบแผนทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ตลอดจนแนวทางการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวตะวันตกได้แผ่กระจายออกไปสู่สังคมต่างๆ ทั่วโลก มากบ้างน้อยบ้าง ได้รับการยอมรับอย่างเต็มที่บ้าง มีความพยายามต่อสู้ขัดขืนบ้าง สุกแล้วแต่ทัศนภาพและมโนภาพของบุคคลชั้นนำ ของแต่ละประเทศที่จะประเมินค่าวัฒนธรรมตะวันตก

ว่ามีอยู่สูงต่ำและเหมาะสมแก่โครงการพัฒนาประเทศของตนมากน้อยเพียงไร การต่อต้าน
 ชัดขวางส่วนมากถ้าจะมีเกิดขึ้นบ้างก็มักจะ เกี่ยวกับวัฒนธรรมทางค่านิยมรูปหรือนาม
 ธรรมมากกว่าวัฒนธรรมทางค่านิยมวัตถุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเครื่องมือเครื่องใช้หรือ
 เทคนิควิทยาศาสตร์ใหม่ต่าง ๆ แล้ว ปรากฏว่ามักจะได้รับ การยอมรับจากสังคมต่าง ๆ อย่าง
 เต็มที่ เพราะสิ่งเหล่านี้สามารถอำนวยความสะดวก ในการดำรงชีวิตให้แก่ประชาชนทั่วไป
 อย่างเห็นได้ชัด

ปัญหาสำคัญที่นักสังคมศาสตร์และปัญญาชน ผู้รับผิดชอบของประเทศที่
 กำลังพัฒนาทั้งหลายควรจะหยิบยกขึ้นมาพิจารณากันอย่างรอบคอบก็คือ เรื่องการเลือกตัว
 แบบในการพัฒนาประเทศ นักสังคมศาสตร์และนักการเมืองของประเทศที่ด้อยพัฒนา
 จำนวนไม่น้อยที่เคียดแค้นที่ยังหลงเชื่อตามหลักการของทฤษฎีจำเป็น พวกที่นิยมพูดถึงการ
 พัฒนาแบบเป็นขั้นตอน พวกที่สนับสนุนให้วางเงื่อนไขในการพัฒนาต่าง ๆ นั้นย่อมเป็น
 กลุ่มที่ยึดถือว่าสังคมตะวันตกเป็นสังคมอ้างอิงหรือเป็นตัวแบบในอนาคตของประเทศตน
 เป็นแน่แท้ ถ้าเรายึดถือทฤษฎีนี้อย่างเต็มที่ เราจะมีต้องทำการสร้างขั้นตอนต่าง ๆ และ
 ค่อยเดินตามรอยเท้าของสังคมตะวันตกตลอดไปหรือ

ผู้เขียนคิดว่าถึงเวลาแล้วที่ประเทศซึ่งยังไม่พัฒนาเต็มที่อยู่ในปัจจุบันจะได้
 หวนมาพิจารณาถึงศักยภาพในการพัฒนาของสังคมอย่างพินิจพิเคราะห์และจริงจังเสียที่
 ก่อนที่เราจะพัฒนาต่อไปอย่างมีความหมายที่แท้จริงได้ เราจะต้องรู้จักของดีต่าง ๆ ที่มีอยู่
 ในตัวเราหรือสังคมเราเสียก่อน ส่วนที่ไม่ดีไม่มีประโยชน์ไม่มีคุณค่าต่อการดำรงชีพของ
 คนส่วนใหญ่ก็ต้องเปลี่ยนไปหรือหาวัฒนธรรมใหม่มาทดแทน ของส่วนใดที่ดีมีประโยชน์
 อยู่มากกว่ารักษาไว้และพยายามปรับปรุงแต่งให้เข้ากับส่วนของวัฒนธรรมใหม่ให้พอเหมาะ
 พอดีปรับปรุงผสมส่วนระหว่างวัฒนธรรมเก่าบางประการกับวัฒนธรรมใหม่ให้พอเหมาะ
 พอดี จึงน่าจะเป็นวิธีการพัฒนาหรือนำความทันสมัยมาสู่สังคมได้มากกว่าวิธีอื่น แม้ว่า
 การเปลี่ยนแปลงแบบนี้จะกินเวลาอยู่บ้างแต่ก็ไม่ช้าเกินไปนักและก็มี ความสูญเสียน้อยที่สุด
 การทำลายล้างหรือการขัดแย้งอย่างรุนแรงนั้นอาจหลีกเลี่ยงได้ และความเสื่อมสลายของ
 สังคมและวัฒนธรรมก็อาจหลีกเลี่ยงได้เช่นกัน หากว่าบรรดาบุคคลชั้นนำของสังคมซึ่งมี

หน้าที่ต้นสนใจทางค่านิยมการต่าง ๆ มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการทางสังคมอย่างถูกต้องเพียงพอและมีโนภาพที่อนาคตของสังคมตนในทางที่จะเป็นจริงได้แล้ว สิ่งที่คุณหลายคนไม่คาดคิดมาก่อนว่าจะเกิดขึ้นมาได้ก็อาจเกิดเป็นจริงขึ้นมาได้เช่นกัน และนี่ก็คือความเป็นไปได้ตามวัตถุประสงค์ ซึ่ง แมกซ์ เวเบอร์ เสนอไว้ และผู้เขียนเห็นด้วยกับแนวคิดนี้ยิ่งยง

เชิงอรรถ

1. Jacobs, Norman. *Modernization without Development : Thailand as an Asian Case Study*. New York, Praeger, 1971.
2. โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก สนิท สมถรรพการ, *วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์ กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย* กรุงเทพฯ, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518 หน้า 76-82
3. Bendix, Reinhard. *Tradition and Modernity Reconsidered*. Berkeley, University of California, Reprint No. 318, 1968.
4. Eisenstadt, S.N. *Modernization : Protest and Change*. Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall, 1966.
5. Riggs, Fred W. "Modernization and Political Problems : Developmental Prerequisites" In *Developing Nations : Quest for a Model*, Willard A. Beling & C.O. Totten, eds. New York, D. Van Nostrand, 1970. pp. 60-82.
6. Guerreiro-Ramos, Alberto, "Modernization : Toward a Possibility Model" In Willard A. Beling and George O. Totten, eds., *Developing Nations : Quest for a Model*. New York, Van Nostrand Reinhold, 1970, pp. 37-39.
7. Weber, Max. *The Methodology of Social Sciences*. New York, Free Press of Glencoe, 1964.
- 8-9 *Ibid.* pp. 173-174.
10. Weber Max "The Social Causes of the Decay of Ancient Civilization," *Journal of General Education*, Vol. V, 1950.
11. Mannheim, Karl. *Man and Society in an Age of Reconstruction*. New York. Harcourt, 1967.
- 12-13 *Ibid.*, pp. 188-189.
14. Service, Elman R. "The Law of Evolutionary Potential." In Marshall D. Sahlin & E.R. Service, eds., *Evolution and Culture*. Ann Arbor. University of Michigan Press, 1970, pp. 93-122.
15. *Ibid.*, p. 95.

หนังสืออ้างอิง

- BENDIX, RENHARD
1968 *Tradition and Modernity Reconsidered.* Berkeley, University of California Reprint No, 318.
- EISENSTADT, S.N.
1966 *Modernization : Protest and Change.* Englewood Cliffs, N.J. Prentice - Hall.
- GUERREIRO - RAMOS, ALBERTO.
1970 "Modernization : Toward a Possibility Model." In Willard A. Beling and George O. Totten, eds. *Developing Nations : Quest for a Model.* New York, Van Nostrand Reinhold.
- MANNHEIM, KARL
1967 *Man and Society in an Age of Reconstruction.* New York, Harcourt.
- NORMAN, JACOBS
1971 *Modernization without Development : Thailand as an Asian Case Study.* New York, Praeger.
- RIGGS, FRED W.
1970 "Modernization and Political Problems : Development Prerequisites." In Willard A. Beling and George O. Totten, eds., *Developing Nations : Quest for a Model.* New York, Van Nostrand Reinhold.
- SERVICE, ELMAN R.
1960 "The Law of Evolutionary Potential." In Marshall D Sahlin and E.R. Service, eds., *Evolution and Culture.* Ann Arbor, University of Michigan Press.
- WEBER, MAX
1950 "The Social Cause of the Decay of Ancient Civilization." *Journal of General Education.* Vol.5
1964 *The Methodology of Social Sciences.* New York, Free Press of Glencoe.
- ภาษาไทย
สนิท สมักรการ
2518 *วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย.* กรุงเทพฯ ฯ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์